

CIEKawe MIEJSCA

27.08.2013, Józef Kunicki

BIaŁA OLECKA

Powstała w wyniku rozwoju osadnictwa obszarniczego na ziemi oleckiej.

W tym miejscu w 1562 r. książę Albrecht nadał dobra rycerskie Jerzemu von Diebes, w 1695 r. mieszkał tu Gotard von Buddenbrock, major wojsk polskich. W XVIII wieku w Białej Oleckiej rezydowała polska szlachta, Semkowscy i Warkojowie. Od około połowy XIX wieku dobra należały do Tolsdorffów. Rezydencja usytuowana jest między niewielkim parkiem a obszernym podwórzem gospodarczo-inwentarskim.

Pałac w stylu neobarokowym zbudowany dla rodziny Tolsdorff w początkach XX wieku. Obszerna dwukondygnacyjna budowla, wzniesiona na planie prostokąta z wielobocznymi wieżyczkami na narożach, od frontu przykryta wysokim dachem czterospadowym. W elewacji frontowej taras przed wejściem głównym, podtrzymywany przez cztery kolumny. Pałac został spalony podczas I wojny światowej, lecz odbudowany prawie według pierwotnego wzoru, zmieniono tylko otwory okienne na mniejsze. W 1926 r. należał do Fritza Tolsdorff. Do dziś zachowały się imponujących rozmiarów zabudowania gospodarcze i inwentarskie. W latach trzydziestych majątek przeszedł na własność Leo Brodowskiego, który w okresie Trzeciej Rzeszy organizował w pałacu roczne obozy szkoleniowe dla młodzieży z dużych miast (Hitlerjugend). Pałac nie został zniszczony podczas II wojny światowej, a na obszarze majątku utworzono państwowe gospodarstwo rolne, w pałacu funkcjonowały biura i mieszkali pracownicy zakładu. Po wyeksploatowaniu został opuszczony, spłonął w latach osiemdziesiątych. W 1990 r. pałac już w stanie ruiny został kupiony przez prywatną osobę. Po raz drugi w historii został odbudowany zgodnie z pierwotnym projektem, pozostaje jeszcze w stanie surowym, ale robi duże wrażenie. Zachował się stary warsztat mechaniczny i słupy bram wjazdowych przed pałacem, podjazd konny pod schody pałacowe oraz miejsce na kwiatnik przed budynkiem. Obok – wolno stojący dom zarządcy.

CHEŁCHY

Powstały w 1563 roku. Nazwa wsi pochodzi od zesławizowanego nazwiska bałtyckiego, podobnie jak w przypadku wsi Gryzy, Czuky, Kiliany, Gordejki czy Wojnasy. W Chełchach znajduje się zabytkowy zespół dworski.

CICHY

To dawna wieś czynszowa, która przywilej lokacyjny otrzymała w 1554 roku. Kościół w Cichach zbudowano w 1566 roku, a parafia powstała kilkanaście lat później. Pocztę uruchomiono w Cichach w 1865 roku, a ochotniczą straż pożarną – przed rokiem 1914. Razem z przyległymi miejscowościami – Cichy-Młyn, Cichy-Małe i Nowiny miejscowość ta liczyła w 1938 roku 286 mieszkańców i nosiła nazwę Bolken, która zastąpiła wcześniej używaną – Czychen.

Godny uwagi jest zespół dworski w Cichach. Obiekty pałacowo-parkowe z rozległym podwórzem gospodarczym, usytuowane są w środku wsi w pobliżu kościoła. Majątek powstał z nadania rycerskiego w 1554 r. W latach dwudziestych XX w. właściciel majątku von Gehren pełnił funkcję starosty powiatu. Majątek obejmował 1090 ha ziemi, trzy folwarki, funkcjonowała gorzelnia, młyn, mleczarnia, tartak.

Pałac leży w pobliżu zabudowań gospodarczych i podwórze, natomiast park usytuowany w oddaleniu, przylegający do podwórze gospodarczego. Park, choć mocno zaniedbany, zasługuje na szczególną uwagę. Prezentuje typ krajobrazowy o dużej powierzchni 18,5 ha, miał bardzo malowniczą kompozycję, z rzeczką, kilkoma mostkami, wijącymi się alejkami. Zachował się zróżnicowany starodrzew: lipy, klony, wiąz, dęby. Na skraju parku, w pobliżu podwórze gospodarczego usytuowany był cmentarz rodowy. Pałac w swej zasadniczej części wzniesiony został w 1750 r. na rzucie litery L. Z tego czasu pozostały mury korpusu głównego. W 1848 r. został znacznie powiększony i przebudowany. W latach siedemdziesiątych XX w. przeszedł gruntowny remont. Jest to budynek dwukondygnacyjny, przykryty dachami czterospadowymi. W elewacji frontowej mocno wysunięty murowany przedsionek, poprzedzony szerokimi schodami, podtrzymujący duży taras z ozdobną balustradą. Na zboczu jaru resztki XVIII w. grobowca rodziny Goege i Wittig. Jak głosi napis z grobowca fundatorzy wierzyli, że miłość jest silniejsza od śmierci. W kościele w Cichach znajdują się płyty nagrobne rodziny Giżyckich z XVII w. oraz tryptyk św. Agnieszki z XVI w.

CIMOCHY

Wieś otrzymała przywilej lokacyjny od księcia Albrechta w 1548 roku. Jako duża osada przygraniczna Cimochy miały dwie komory celne, urząd pocztowy od 1860 roku, szkołę trzyklasową, powstałą w 1758 roku, a w latach międzywojennych – urząd żandarmerii, szkołę zawodową, lekarza, dentystę, akuszerkę i kilka zakładów rzemieślniczych.

DOLIWY

Powstały w wyniku osadnictwa na prawie lennym niemieckich rodzin szlacheckich. W pobliżu znajdują się tereny Koła Łowieckiego „Sarna” (strzelnica myśliwska, domek myśliwski z pokojami noclegowymi, salą z kominkiem, zabudowania gospodarcze).

DROZDOWO

Majątek ziemski, który powstał jednocześnie z założeniem Białej Oleckiej wskutek nadania na prawie lennym w 1562.

Z zabytkowego zespołu dworsko-parkowego zachował się dwór usytuowany na wzniesieniu. Zachowały się również pozostałości starego parku oraz zabudowania podwórze gospodarczego. Dwór pochodzi z drugiej połowy XIX w.

DUDKI

Wieś czynszowa chłopska, założona w 1562 roku. Miejscowość położona malowniczo nad jeziorem Dudeckim. We wsi dość duży hotel z restauracją. Możliwość plażowania i wypożyczenia sprzętu pływającego.

DUNAJEK

Wieś założona ok. 1560 na prawie chełmińskim na 40 włókach.

W Dunajku osiadł uczestnik powstania listopadowego – Sieniawski – którego syn Karol Emilian urodził się tu w 1843 r. Był on znanym w swoim czasie pedagogiem i pisarzem.

W Dunajku znajduje się zabytkowy zespół dworski. Dworek położony jest na końcu wsi, 1 km od szosy Olecko–Giżycko. Oddzielony jest od drogi fragmentem dawnego parku dworskiego. Znajdują się

tu zabudowania gospodarcze, m.in. spichlerz i obora, a także należąca do zespołu gorzelnia – położona we wsi. Do dawnego głównego wejścia w narożu północno-wschodnim dworku wiedzie od drogi szeroka aleja lipowa.

GĄSKI

Pierwsza lokacja wsi miała miejsce jeszcze w czasach krzyżackich, w 1519 roku. Miejscowość jest położona przy starym trakcie ze Stradun, dawnej siedziby starostwa, do Olecka. W roku 1741 zbudowano tu kościół, a w 1749 roku zorganizowano parafię. Pierwszy kościół w Gąskach był drewniany i początkowo pozostawał on pod opieką diakona ze Stradun. W latach 1831-33 na miejscu starego kościoła wzniesiono solidną budowlę murowaną, ale bez wieży, którą dobudowano dopiero w latach 1908-

1909. Chór kościelny oparty był na okrągłych podporach, przy ścianie wschodniej znajdowała się ambona, a na ołtarzu – żelazny krucyfiks z połowy XIX wieku. Nawa środkowa miała sklepienie kolebkowe, boczne były płaskie.

W czasie I wojny światowej odłamek granatu uderzył w zachodnią ścianę kościoła nad chórem i ślad tego pocisku pozostawiono jako pamiątkę wojennych dni. Budynki plebanii, zbudowane w latach 1850 do 1860, położone są w pobliżu kościoła i dużego ogrodu. Ich wnętrza poddano gruntownej przebudowie w połowie lat trzydziestych XX wieku.

Już w dawnych czasach podkreślano niejednokrotnie walory krajobrazowe tej miejscowości, położonej w malowniczej okolicy nad Jeziorem Przytułskim.

GIŻE

Wieś chłopska czynszowa, założona w 1553 roku. Istniała we wsi dwuklasowa szkoła, założona około 1740 roku, urząd pocztowy, zespół dworski, a po roku 1911 – przystanek kolejki wąskotorowej.

Obecnie we wsi znajduje się kilka gospodarstw agroturystycznych. Jedno z nich jest laureatem ogólnopolskich konkursów na najpiękniejsze gospodarstwo ekoturystyczne w Polsce w 2001 roku.

GOLUBKI

We wsi znajdują się dwa zabytki techniczne: funkcjonująca do dziś cegielnia i pozostałości wapiennika, służącego niegdyś do wypalania wapienia. Wapiennik zbudowano na początku XX w., działał w okresie międzywojennym, a potem do początku lat 70-tych.

GORDEJKI MAŁE

Warto obejrzeć zespół dworski. Zachował się układ dawnego założenia, dwór między parkiem a podwórzem gospodarczym, oddzielony od niego dużym podjazdem. Dworski park musiał być ciekawy pod względem kompozycyjnym, zachował się starodrzew, można odczytać ślady kompozycji krajobrazowej. Dwór pochodzi z początku XX wieku, w formie nawiązuje do secesji. Uroku budowli dodaje wąska ścieżka prowadząca do drzwi frontowych, obrosnięta starymi cisami. Wśród dobrze zachowanych zabudowań podwórza gospodarczego wyróżnia się stajnia z wozownią, o ciekawej architekturze, z sygnaturką krytą gontem, z datą 1858 r. W dawnym parku zachowały się okazy starodrzewu, w pobliżu dworu dwa piękne kilkudziesięcioletnie żywotniki.

JUDZIKI

Powstały w 1561 roku jako wieś chłopska, czynszowa, na prawie chełmińskim. We wsi kościół z 2000 r., odbudowany po niedawnym pożarze.

KIJEWÓ

Założone w 1547 roku. Kijewo posiadało dwuklasową szkołę (około 1740 roku) i należało od połowy XVIII wieku do parafii Gąski. We wsi nieczynna już stacja kolejowa, nowo wybudowana kaplica pw. Matki Bożej Bolesnej, gimnazjum.

KOWALE OLECKIE

Powstały równocześnie z Chełchami na prawie lennym. W 1800 roku był tu majątek ziemski i wieś, która z czasem rozwinęła się w największą osadę w powiecie oleckim. Przed II wojną światową w Kowalach była stacja na linii kolejowej Olecko–Gołdap, urząd pocztowy, czteroklasowa szkoła podstawowa i szkoła zawodowa, urząd żandarmerii, kontroli mięsa i in.

Kowale są siedzibą władz gminnych, funkcjonuje szkoła, gimnazjum, ośrodek kultury, ośrodek zdrowia,

apteka. We wsi znajduje się zabytkowa odlewnia żeliwa.

Zabytkowy cmentarz z I wojny światowej w Kowalach Oleckich jest specyficznym obiektem. Założony na dwóch niskich tarasach z centralnym pomnikiem i starodrzewem, kryje szczątki 45 żołnierzy niemieckich i 136 rosyjskich. Odrestaurowany został w 1994 roku.

KRUPIN

Miał podwójną nazwę, nazywany był bowiem także Markowicami. Krupin powstał w 1561 roku. Kilka chałup wiejskich w Krupinie stanowi przykład starego mazurskiego budownictwa ludowego.

KUKOWO

Otrzymało przywilej lokacyjny od ówczesnego starosty książęcego w Stradunach – Wawrzyńca von Halle – w roku 1563. Szkołę założono w 1737 roku. We wsi znajdował się przystanek kolejki wąskotorowej. W Kukowie znajduje się gospodarstwo agroturystyczne (konie arabskie, mini zoo, stawy rybne).

LAKIELE

Wieś powstała w 1566 roku. Młyn wybudowano przed rokiem 1640. W 1921 roku założono związek jeździecki, liczący 18 aktywnych członków. Kultuwy te tradycje hodowla koni arabskich państwa Jaślan. Jest to jedyne miejsce w okolicy, gdzie można obejrzeć pokazy jazdy konno w stylu western.

LENARTY

Majątek ziemski powstał z nadania księcia Albrechta dla Baltazara Zengera jako majątek Kujawa z ziemią nad rzeką Białą. Z dawnego, dużego założenia pozostał zaniedbany, ale mimo wszystko interesujący architektonicznie dwór i niewielki park usytuowany po stronie północnej dworu. Budynek wzniesiono w pierwszej połowie XIX w. Zlokalizowany jest na wzniesieniu, elewacja frontowa od strony dawnego podwórza, podjazd reprezentacyjny, omurowany. Budowla założona na rzucie prostokąta, parterowa ze ścianką kolankową, przykryta dwuspadowym dachem. Na osi elewacji obustronny trójosiowy ryzalit, zamknięty trójkątnym szczytem ze sterczynami na narożach. Od frontu ganek wsparty na czterech filarach, od strony parku duży taras i cztery filary pierwotnie podtrzymujące zapewne taras na piętrze. W kierunku wschodnim prowadzi aleja lipowa na dawny cmentarz dworski.

ŁĘGOWO

Założono je w 1561 roku. We wsi znajduje się gospodarstwo z hodowlą strusi.

MARKOWSKIE

Istniały już w roku 1561. W XIX wieku Markowskie wyróżniały się porządkiem i gospodarnością – w dużym stopniu dzięki działalności miejscowego reformatora – Jana Jeńcio. We wsi cmentarz wojenny z I wojny światowej.

NIEMSTY

Zespół dworsko-parkowy z podwórzem gospodarczym w Niemstach położony w gminie Świątajno (około 10 km na północ od Świątajna). Majątek ziemski w latach dwudziestych XX wieku należał do rodziny Middendorf. Z tamtych lat zachowały się zabudowania i układ podwórza gospodarczego z rządówką, a z dawnego parku pojedyncze drzewa. Niewielki dwór pochodzi z początku XX w. Założony na rzucie zbliżonym do kwadratu, parterowy, przykryty dachem

mansardowym, czteropółcaciowym. Od strony drogi dojazdowej na narożu widoczny jest wieloboczny ryzalit. W dawnej elewacji parkowej zachowała się szeroka otwarta weranda. Obecnie dworek jest odnowiony.

NORY

Obejmowały dwór i młyn oraz folwark Norki. Miejscowość ta istniała już w 1553 roku. Duży zespół pałacowo-parkowy z rozległym podwórzem gospodarczym zachował dawny układ. Park przy dworze jest mocno zaniedbany, zachował się starodrzew. Pałac przeszedł gruntowny remont, po nim upodobił się do piętrowego bloku mieszkalnego, z wyglądającym nieco dziwnie dużym tarasem wspartym na czterech kolumnach od frontu i dawną, mocno zniszczoną, półkoliście zamkniętą werandą od strony parku. Dawny pałac zatracił cechy zabytku architektury.

PLEWKI

Powstały w wyniku nadania z 6 maja 1562 roku. Wraz z Białą Olecką i Drozdowem stanowiły całość ziemską lokowaną na prawie lennym. W okolicach Plewek występują liczne żeremie bobrowe. Mieszkańcy chętnie wskażą ślady budowanych przez bobry konstrukcji.

ROGAJNY

Miejscowość ta powstała na podstawie przywileju z 1564 roku. Wieś nazywana była dawniej Rogoniami. Znajduje się tu zabytkowy cmentarz ewangelicki.

SEDRANKI

Odgrywały w przeszłości znaczną rolę w życiu powiatu. Istniały już w 1576 roku. Mieścił się tu folwark książęcy, wzmiankowany w 1636 roku, oraz młyn państwowy z dwoma kamieniami. Warto obejrzeć młyn wodny z początku XX w. położony tuż przy drodze do Gołdapi. Imponuje wielkością nasyp kolejowy przedzielający jezioro Sedraneckie. We wsi znajduje się cmentarz ewangelicki i cmentarz rodowy von Lenskich.

SOBOLE

Najstarsza miejscowość na ziemi oleckiej spośród osad założonych jeszcze w czasach krzyżackich. We wsi jest zabytkowy cmentarz ewangelicki.

STACZE

wywodzą swą nazwę od Staczka, który mieszkał w 1564 roku w tej miejscowości. Majątek Stacze obejmował 400 ha ziemi, posiadał gorzelnię, cegielnię, tartak. Dwór jest położony na wysokim wzniesieniu, między parkiem a podwórzem gospodarczym. Park krajobrazowy ze stawem i kanałem wodnym, w części zachodniej parku cmentarz rodowy. Patrząc dziś na budynek dawnego dworu, trudno uwierzyć, że jeszcze niedawno, kilkadziesiąt lat temu, był to piękny, wyrafinowany w formie dwór późnobarokowy, jeszcze przed wojną objęty ochroną konserwatorską, nie tylko z powodu architektury, ale także znakomitego stałego wyposażenia wnętrza. Dwór spłonął w 1943 roku, został odbudowany po wojnie, ale niezgodnie z pierwotnym kształtem. Zmieniono kształt dachu, wymieniono okna z wysokich na tradycyjne, zbito detale architektoniczne. Niemniej korpus dzisiejszego dworu pochodzi z XVIII wieku.

STAROSTY

Powstał w 1538 roku. Młyn wodny z przełomu XIX i XX to najbardziej interesujący obiekt we wsi.

SZAREJKI

Wieś kościelna, założona w roku 1566. Parafia powstała około 1581 roku. Warto zobaczyć kościół pw. Matki Bożej Różańcowej – ciekawy i cenny zabytek architektury. Zbudowany w stylu gotyckim w 1719 roku, przebudowany w 1772 r. W kościele znajduje się piękny ołtarz główny z 1720 r. opracowany w słynnej szkole w Królewcu. Rzeźbiarzem ołtarza był Pfeffer. Od 2001 roku trwa renowacja ołtarza. Umieszczono zabytkowy krzyż, który zwany jest „Drzewem Życia”. Nazwę tę

tłumaczy się tym, że ma poprzeczną belkę łamaną, nawiązującą do gałęzi, zaś w środku zieloną gałąź symbolizującą nowe życie przez zmartwychwstanie. Po prawej stronie ołtarza widoczny jest Anioł Chrzcielny – zrekonstruowana rzeźba w stylu baroku. W dłoniach Anioła znajduje się naczynie z poświęconą wodą i olejem świętym.

SZCZECINKI

Powstały w 1556 roku. We wsi funkcjonuje sklep, punkt gastronomiczny.

Zabytki: kościół ewangelicki (obecnie rzymskokatolicki) wybudowany około 1905 r. oraz cmentarz ewangelicki.

SZWAŁK

Wzmiankowany w latach 1787/89 jako folwark królewski, był w XVIII i XIX wieku siedzibą lokalnych władz skarbowych. Znajdował się tu tartak, gorzelnia,

ceglarnia i inne zakłady usługowo-rzemieślnicze. Warto obejrzeć zabytkowy zespół dworsko-pałacowy z przełomu XIX i XX wieku architektonicznie nawiązujący do klasycyzmu.

ŚWIĘTAJNO

Założone 16 marca 1554 roku. W 1577 roku powstała parafia, wkrótce potem zbudowano kościół i założono szkołę. Posiadało w okresie międzywojennym urząd pocztowy, urząd stanu cywilnego, posterunek żandarmerii, końcową stację kolejki wąskotorowej, młyn elektryczny, 3 karczmy (Gasthäuser), aptekę, lekarza oraz kilku rzemieślników. Obecnie Świętajno jest siedzibą władz gminy, funkcjonuje szkoła, ośrodek kultury. Zabytkiem jest XVII-wieczny kościół. Wieś jest położona tuż nad jeziorem Świętajno.

WĘŻEWO

Miejscowość założona przed 1560 rokiem. Warto obejrzeć zespół dworsko-pałacowy z przełomu XIX i XX wieku (nawiązujący do klasycyzmu).

WIELICZKI

Istniały już w roku 1540. Parafia Wieliczki powstała około 1552 roku i wkrótce potem założono tu szkołę parafialną.

W tym czasie zbudowano tu kościół, lecz został on spalony przez Tatarów w roku 1656. Po szybkiej odbudowie (do 1658 r.) kościół zburzył w 1674 r. silny huragan. Obecny barokowy kościół z modrzewia powstał w 1677 r. i jest to najstarszy drewniany kościół na Mazurach. Wewnątrz późnobarokowy ołtarz ze sceną ukrzyżowania, rzeźbiony przez

Schoebla z Margrabowej (1708 r.). Pierwsze organy ufundowano dopiero w roku 1876. Zniszczone przez Rosjan w trakcie walk podczas I wojny światowej, zostały odrestaurowane przez organmistrza Nowaka z Królewca w 1920 roku. Pięknym przykładem snycerki jest galeryjkowy ołtarz przy wejściu do zakrystii, upamiętniający tragiczny czas najazdu tatarskiego. W rzeźbieniach ambony odnajdziemy herby fundatorów odbudowy kościoła. Kamienny mur okalający wejście na teren kościoła to

pozostałość pomnika poświęconego 169 żołnierzom z parafii Wieliczki poległym w trakcie I Wojny Światowej. Obecnie w kościele dokonuje się renowacji starych polichromii.

W roku 1833 do szkół na terenie parafii uczęszczało 613 dzieci polskich i 23 narodowości niemieckiej. Wśród tych pierwszych znajdował się Krystyn Lach z Wojnasów, późniejszy pisarz i filozof, który na przełomie XVIII i XIX wieku uczył się w szkołach w Wojnasach i Wieliczkach.

Wieliczki to siedziba władz gminy. Funkcjonuje szkoła, ośrodek zdrowia, apteka. Istnieje możliwość skorzystania z jazdy konnej, a także wypożyczenia motocykli.

WOJNASY

Powstały w 1553 roku. W Wojnasach urodził się i uczęszczał do szkoły Krystyn Lach, syn miejscowego gospodarza, w późniejszych latach wybitny publicysta, etnograf, profesor Uniwersytetu Warszawskiego.

ZABIELNE

Wzmiankowane już w 1508 roku. We wsi znajduje się stary cmentarz ewangelicki.

ZALESIE

Początek dziejów wsi przypada na rok 1567. We wsi znajduje się zabytkowy cmentarz ewangelicki.

ŻYDY

Istniały już w roku 1564. We wsi Żydy znajduje się dawny, niewielki majątek ziemski. Zachował się niewielki dwór i zabudowania podwórza gospodarczego, po parku pozostał teren, drzewa wycięto. Skromny dwór pochodzi z początku XX wieku, założony na rzucie prostokąta, parterowy, przykryty dachem naczółkowym z obustronnym ryzalitem na osi, elewacje ozdobnie opracowane detalem z dodatkami cegły klinkierowej.